

Michael Antolović

Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet, Podgorička 4, RS–25101 Sombor
antolovic.michael@gmail.com

»Mi, umorne duše« – Werner Sombart kao kritičar moderne kulture

Sažetak

Iako je u društvenoj teoriji ostao zapamćen prvenstveno kao autoritativni teoretičar kapitalizma te jedan od 'očeva osnivača' sociologije kao znanstvene discipline u Njemačkoj, Werner Sombart (1863. – 1941.) značajnu je pažnju posvećivao kritici moderne kulture koja je koincidirala s njegovim povlačenjem iz aktivnog učešća u političkom životu početkom 20. stoljeća. Nakon neuspjeha njegovih nastojanja da njemačku socijaldemokraciju pridobije za ideje društvene reforme kao i izrazito negativnog utiska koji je na njega načinio susret s modernim industrijskim društvom prilikom posjete Sjedinjenim Američkim Državama (1904.), Sombart je sa stanovišta 'kulturnog pesimizma' istupao kao kritičar kapitalizma, parlamentarno-demokratskog poretka i masovne kulture. Na stranicama časopisa Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur (pokrenutog 1907.), kao i u nekolicini drugih radova, Sombart je na pregnantan način podvrgao oštroj kritici masovnu industrijsku kulturu videći u njoj neposredni izraz duhovnog siromašenja i opće dekadencije kapitalističkog društva.

Ključne riječi

Werner Sombart, kultura, politika, kapitalizam, pesimizam

Sveobuhvatan društveni preobražaj, potaknut dinamičnim privrednim razvojem Njemačkog Carstva, predstavljao je predmet snažnog interesiranja njemačkih intelektualaca na prijelomu 19. i 20. stoljeća. Prilog ovoj temi dao je i Werner Sombart (1863. – 1941.), ugledni teoretičar i jedan od osnivača sociologije kao samostalne znanstvene discipline u Njemačkoj. Polazeći od Sombartova razumijevanja kapitalizma, namjera je ovog rada da, u idejno-povijesnom kontekstu, prikaže Sombartove karakteristične poglede na pravce njemačkog društvenog razvoja, prvenstveno njegovu kritiku modernog kapitalističkog društva, parlamentarizma i masovne kulture.

Potekavši iz intelektualnog kruga 'mlađe historijske škole nacionalne ekonomije', Sombart je, proučavajući nastanak modernog proletarijata i kapitalizma, ukazao na velik značaj Marxove ekonomske teorije za razumijevanje modernog društva, dok je njegova temeljna shvaćanja izložio u knjizi *Socijalizam i socijalni pokret u 19. stoljeću* (1896.).¹ Usprkos tome što je svojom socijalnom pripadnošću i političkim shvaćanjima bio 'građanski društveni reformator' lijevo liberalnog usmjerenja, Sombart je svojom knjigom umno-

1

Werner Sombart, *Sozialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert*, Fischer, Jena 1896.

gome doprinio popularizaciji marksizma, ujedno postavši vodeći 'građanski' historičar radničkog pokreta u Njemačkoj. Na prelazu stoljeća njegove su političke poglede obilježavale ideje tzv. 'katedarskog socijalizma' o nužnosti suradnje građanskih stranaka s njemačkom socijaldemokracijom. Poput Maxa i Alfreda Webera, Gerharta von Schulze-Gaevernitza i drugih mlađih pripadnika Udruženja za socijalnu politiku (Verein für Socialpolitik), Sombart je zagovarao kapitalističku modernizaciju i pridobivanje radništva za interese njemačke nacionalne države. S tog je stanovišta istupao u ime saveza između »revizionističke socijaldemokracije i lijevog krila liberalnog građanstva«. ² U spomenutom kontekstu valja razumjeti i prvo izdanje djela *Moderni kapitalizam* (1902.). ³ U ovoj voluminoznoj dvotomnoj sintezi Sombart je, na Marxovu tragu, prikazao 'genezu kapitalizma' i izložio 'teoriju kapitalističkog razvoja', čime je u znanstveni diskurs uveo pojam *kapitalizma* koji je do tada cirkulirao gotovo isključivo unutar socijaldemokratskih krugova. Poput Marxa i Sombart je smatrao kapitalizam povijesno nadmoćnim načinom proizvodnje koji je odredio njegovu globalnu ekspanziju. Međutim, nastanak kapitalizma razumijevao je prvenstveno kao 'psihogenezu', tj. promjenu u »motivaciji živih ljudi«, a ne, kao što je tvrdio Marx, posljedicu promjene u materijalnim uvjetima života. ⁴

Ubrzo nakon objavljivanja knjige *Moderni kapitalizam*, Sombart je počeo zauzimati kritički stav prema kapitalizmu i naročito prema njegovom utjecaju na moderno društvo i kulturu. U tom je smislu od značaja zapažanje Hjalmara Schachta, iznijeto u prikazu prvog izdanja Sombartova *Modernog kapitalizma*, po čijem se mišljenju kod Sombarta primjećuje »određena rezignirana čežnja za nečim izgubljenim što nam ne može povratiti nikakav dalji razvoj kapitalističkog vremena«. ⁵ Ipak, čini se da je na promjenu Sombartovih shvaćanja naročito utjecala njegova posjeta Sjedinjenim Američkim Državama. Odlazak na Svjetsku izložbu u St. Louisu tijekom jeseni 1904. pružio je Sombartu priliku da se, s drugim najistaknutijim predstavnicima njemačke znanosti (pored ostalih u njemačkoj delegaciji bili su i Max Weber, Ferdinand Tönnies, Ernst Troeltsch, Georg Jellinek, Karl Lamprecht) upozna sa Sjedinjenim Američkim Državama. ⁶ Susret s 'progresivističkom' Amerikom u zamahu industrijskog razvoja ostavio je izrazito negativan utisak na Sombarta, potvrdivši ga u njegovoj rastućoj odbojnosti prema kapitalizmu. Nedugo po povratku u Njemačku, svoj uvid u američko industrijsko društvo izložio je u knjizi karakterističnog naslova *Zašto u Sjedinjenim Državama nema socijalizma?* (1906.). Analizirajući politički, društveni i ekonomski položaj radnika unutar kapitalističkog društva, Sombart je, imajući u vidu relativno blagostanje američkog radništva, zaključio da »s pečenom govedinom i pitom od jabuka nestaju sve socijalističke utopije«. ⁷ Poput Tocquevillea koji je širenje demokratskog uređenja američkog tipa smatrao neminovnošću strahujući, istovremeno, od njegovih mogućih posljedica, Sombart je sedam desetljeća kasnije u američkom kapitalističkom društvu vidio budućnost Europe, tj. budućnost svih kapitalističkih društava koja su ga užasavala:

»Ono što je Marx s pravom izrekao o Engleskoj 1867. godine (...) možemo sada primijeniti na Ameriku: *de te fabula narratur*, Europa (...).« ⁸

Svoje zgražavanje nad američkim društvom neskriveno je priopćio Karlu Hauptmannu napisavši:

»Srdačni pozdravi, privremeno, iz ovog jezivog kulturnog pakla!«

Dok je na razglednici sa slikom Wall Streeta, upućenoj prijatelju Ottu Langu, kratko prokomentirao:

»Sumrak kulture (Götterdämmerung der Kultur).«⁹

Sombartova je knjiga u osnovi predstavljala kritiku suvremene kapitalističke kulture u kojoj je on, izrazom 'amerikanizam' označavao »kapitalizam, urbanizam i modernu tehniku«. ¹⁰ Neuspjeh njegovih nastojanja da uspostavi suradnju između građanskih 'lijevih liberala' i Socijaldemokratske partije, a time i željenu integraciju radništva u njemačko društvo, potaknuo je Sombarta na postepeno udaljavanje iz političkog života. Pračeno istovremenim 'povlačenjem u sebe' (*Flucht in die Innerlichkeit*), ono je bilo nesumnjivo potaknuto njegovim razočaranjem u njemačku socijaldemokraciju koja nije bila spremna prihvatiti savez s liberalnim političkim snagama njemačkog građanstva. Naime, Sombart je u dogmatičnosti Socijaldemokratske partije pronalazio »revolucionarnu romantiku«, »vladavinu ograničenih partijskih vođa [*Parteibonzenium*]« te »opasnost od parlamentarnog okoštavanja«. ¹¹ Korijene Sombartova 'romantičnog antikapitalizma' koji je počivao na odbacivanju kontinuiranog tehnološkog razvoja i masovnog društva moguće je uočiti već 1902., kada se suprotstavio uspostavljanju tramvajskog prijevoza u Wrocławu. S autoritetom uglednog profesora nacionalne ekonomije na tamošnjem sveučilištu, Sombart je svoje stanovište obrazlagao neophodnošću očuvanja prirodne sredine od buke koju bi donijele »američke kavane, tezge, karuseli i njihove ulične orgulje«. ¹² Dvije godine kasnije, zajedno s Friedrichom Naumannom, Maxom Weberom i Adolphom Wagnerom, potpisao je peticiju za očuvanje brzaca kod Laufenburga na Rajni, ugroženih od izgradnje jednog industrijskog postrojenja. ¹³ Ipak, on je prvi put na sistematičan način istupio kao kritičar kulture u knjizi *Njemačka privreda u 19. stoljeću* (1903.). ¹⁴ U poglavlju posvećenom međusobnom odnosu »privredne i duhov-

2

Friedrich Lenger, *Sozialwissenschaft um 1900: Studien zu Werner Sombart und einigen seiner Zeitgenossen*, Lang, Frankfurt am Main 2009., str. 19.

3

Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, sv. 1: *Die Genesis des Kapitalismus*; sv. 2: *Die Theorie der kapitalistischen Entwicklung*, Duncker & Humblot, Leipzig 1902.

4

W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, str. XVIII. Iscrpe uvide u Sombartovu biografiju i njegovo djelo pružaju: Michael Appel, *Werner Sombart: Historiker und Theoretiker des modernen Kapitalismus*, Metropolis Verlag, Marburg 1992.; Friedrich Lenger, *Werner Sombart: 1863–1941: eine Biographie*, Beck, München 1994.; Kevin Repp, *Reformers, Critics, and the Paths of German Modernity: Anti-Politics and the Search for Alternatives, 1890–1914*, Harvard University Press, London 2000., str. 148–214.; Jürgen G. Backhaus (ur.), *Werner Sombart (1863–1941): Klassiker der Sozialwissenschaften: eine kritische Bestandsaufnahme*, Metropolis Verlag, Marburg 2000. Za recepciju knjige *Moderni kapitalizam* i dalje je ključan zbornik: Bernhard vom Brocke (ur.), *Sombarts »Moderner Kapitalismus«: Materialien zur Kritik und Rezeption*, DTV, München 1987.

5

M. Appel, *Werner Sombart*, str. 161.

6

O odlasku njemačkih znanstvenika na Svjetsku izložbu u St. Louis vidjeti: Lawrence A. Scaff, *Max Weber in America*, Princeton University Press, Princeton 2011.

7

Werner Sombart, *Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Sozialismus?*, Mohr, Tübingen 1906., str. 126.

8

Ibid., str. 35.

9

F. Lenger, *Sozialwissenschaft um 1900*, str. 87.

10

Ibid., str. 87–88.

11

Ibid., str. 22.

12

Ibid., str. 14–15.

13

M. Appel, *Werner Sombart*, str. 168.

14

Usp. Werner Sombart, *Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert*, Bondi, Berlin 1903.

ne kulture«, Sombart je pošao od ocjene da su nastanak masovnog društva i porast bogatstva omogućili »proširenje kulturne baze« kakvo nije zabilježeno u prošlosti, praćene istovremenim porastom broja kulturnih stvaralaca. Ovo »ogromno povećanje književne i umjetničke produkcije« Sombart je razumijevao u kontekstu nezaustavljivog razvoja kapitalističke privrede koja je stvorila tržište za kulturne proizvode omogućavajući njihovo širenje:

»Iznova je kapitalizam spretno pripomogao kao pokretačka snaga: tamo gdje je mogao, on je (jeftino!) uvukao proizvodnju obrazovanja u područje svoje djelatnosti.«¹⁵

Imajući u vidu ubrzano širenje masovnog obrazovanja i masovne kulture, Sombart je isticao da je »načelo omnibusa«, kao simbola novog masovnog prijevoza, »steklo priznanje u svim oblastima našeg kulturnog bića« te da je spomenuti društveni preobražaj potaknut kapitalističkom privredom iznjedrio »prožimajuću vladavinu mase nad individuumom«. ¹⁶ U odnosu na kvalitetu promjena koje su nastupile u sferi kulture – »u unutrašnjem biću nove kulture« – on je upozoravao da su golemi materijalni napredak, akumulirano bogatstvo i blagostanje najširih društvenih slojeva duhovno osiromašili modernog čovjeka učinivši ga robom materijalističkih poriva. ¹⁷ U tom smislu, tvrdeći da je »psihološki zakon da povećavanjem osjetilnih nadražaja, koje nam pruža korištenje materijalnih dobara, u našoj unutrašnjosti nastaje pustoš«, Sombart je materijalizam, kao temeljno duhovno obilježje modernog čovjeka, neposredno dovodio u vezu s porastom bogatstva. ¹⁸ Usporedno s ovim procesom nastupala je rastuća otuđenost između prirode i ljudi koji su zadovoljni »samo ako pod svojim nogama osjećaju asfalt«, što je Sombarta navelo da novi oblik masovne kulture u velikim gradovima nazove »kulturom asfalta«. ¹⁹ S druge strane, miješanje ljudi različitog porijekla u velikim gradovima dovelo je do ujednačavanja (nivelacije) kulturnih odlika u čitavoj zemlji stvarajući tip prosječnog gradskog čovjeka – »na mjesto konkretnog mještanina s korijenima sve više i više stupa apstraktni obični čovjek bez korijena«. ²⁰ Istovremeno, snaženje društvenih suprotnosti i »zaoštrena borba za egzistenciju« imali su, po Sombartovu sudu, dalekosežne posljedice na duhovni život modernog čovjeka, naročito zato što ubrzavanje načina života i »težnja za intenzitetom« bivaju iznova poticani:

»... masovnom navalom uvijek novih utisaka na naš duhovni život koja u nama nužno budi potrebu za sve snažnijim nadražajima. Na taj način masa i promjene i same ponovo proizvode potrebu za masom i promjenom u kojima izgleda da se iscrpljuje i objektivno kao i subjektivno postojanje modernih kulturnih naroda.«²¹

Nestanak idealizma kojima su se u svome djelovanju rukovodili prethodni naraštaji Sombart je pripisivao spomenutim procesima obilježenim suverenom prevagom materijalizma u privatnom i društvenom životu. Ocjenjujući da je s »nestankom sposobnosti oduševljavanja za velike ideale, iz našeg javnog života nestala i radost zastupanja velikih političkih načela«, Sombart je zaključivao da je umjesto principijelne politike u njemačkom političkom životu zavladao »isprazni oportunistički«. ²² Imajući u vidu spomenute činjenice i razdvojenost politike od ideala, on je svoje razmatranje zaključio slaveći »nepolitički smisao« kao »najskuplju naslijeđenu dragocjenost koju su nama intelektualcima ostavili najveći i najbolji pripadnici našeg naroda«. Istaknuvši da »mi želimo iznova živjeti u Goetheu«, Sombart je pozivao na povratak klasičnom razdoblju njemačke kulture, smatrajući da je neophodno njegovati (ovu dragocjenost) »unutar velike pustoši u koju nas je stjerala naša materijalna kultura«. ²³

Na temelju spomenutih shvaćanja, Sombart je, nakon povratka iz SAD-a, radikalizirao svoju zapitanost nad pravicima razvoja modernog kapitalističkog

društva. Svoju kritiku kapitalizma, demokracije i kulture iznio je u seriji članaka objavljenih u časopisu *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur*. Zahvaljujući sredstvima industrijalca Fritza Thyssena, časopis je sredinom lipnja 1907. pokrenula ugledna izdavačka kuća *Ullstein*.²⁴ Časopis su, zajedno sa Sombartom (filozofija kulture), uređivali još i Richard Strauss (glazba), Georg Brandes (književnost), Richard Muther (književnost) te Hugo von Hofmannsthal (književnost). Posvećen problemima kulture i umjetnosti, časopis nije tretirao dnevno-politička pitanja što je, među ostalim, bila i neposredna posljedica Sombartovih 'nepolitičnih' shvaćanja.²⁵ Imajući u vidu da su se među suradnicima nalazili i Rainer Maria Rilke, Arthur Schnitzler i Frank Wedekind, i pored svih poetičkih razlika među njima, *Der Morgen* je bio časopis modernističkog usmjerenja.²⁶ Nasuprot tome, doživljavajući razdoblje njemačke klasike od Beethovena do Heinea kao vrhunac umjetničkog stvaralaštva, Sombart je po svojim estetskim shvaćanjima odudarao od većine kolega u uredništvu, o čijim umjetničkim dometima nije imao dobro mišljenje. Međutim, antipatije su bile obostrane, čemu slikovito svjedoči Hofmannsthalova ocjena da je Sombart »više ambiciozan nego što je transparentan docent, lijevih usmjerenja«.²⁷

Sombart je već u prvom broju časopisa iznio svoj programski tekst pod nazivom »Filozofija kulture« u kojem je izložio načela po kojima bi se izvršila rekonfiguracija kulture na način da odgovara suvremenim društvenim kretanjima. Sombartovo polazište predstavljala je ocjena da se:

»... iz dana u dan povećava broj onih (...) koji u kulturi vide još samo razaranje, samo propast i koji smatraju da i pored sveg bogatstva mi osiromašujemo u kulturnim dobrima, venemo i pored svog obilja, izglednujemo i pored sveg blaga, i koji zbog svega toga proklinju što nam kultura svakodnevno nudi nova dostignuća jer smatraju da će među njima sve ono što je istinsko i plemenito u ljudskoj prirodi [*Menschentum*], poput cvijeća, biti pokopano pod gomilom otpada i ruševina.«²⁸

Dijeleći i sam uvjerenje o kulturnoj dekadenciji modernog društva, Sombart je na taj način izražavao atmosferu tzv. *kulturnog pesimizma* raširenog u gra-

15
Ibid., str. 476.

16
Ibid., str. 476, 479.

17
O tom procesu vidjeti: Slobodan Sadžakov, »Marcuseovo shvaćanje kulture«, *Filozofska istraživanja* 28 (2008) 1, str. 117–124.

18
W. Sombart, *Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert*, str. 480.

19
Ibid., str. 481–482.

20
Ibid., str. 485.

21
Ibid., str. 486.

22
Ibid., str. 550–551.

23
Ibid., str. 552.

24
F. Lenger, *Sozialwissenschaft um 1900*, str. 92.

25
U kratkoj 'napomeni' Sombart je izrazio svoje izričito protivljenje objavljivanju članka posvećenih dnevno-političkim pitanjima smatrajući da za njih, u novopokrenutom tjedniku, nema mjesta. Vidi u: Werner Sombart, »Notiz«, *Morgen. Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 4, str. 98.

26
F. Lenger, *Sozialwissenschaft um 1900*, str. 91.

27
Ibid., str. 93.

28
Werner Sombart, »Kulturphilosophie«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 1, str. 1–5, str. 1.

đanskim slojevima na prijelomu stoljeća. Odatle je njegova namjera bila ukazati na značaj i smisao kulture u svijetu koji je bio obilježen, kako je isticao, rastućom sumnjom prema ideji napretka čovječanstva kao i sve izrazitijom relativizacijom vrijednosti koje su do tada smatrane neupitnima. Pri tome, on je izdvojio dva pitanja kao najznačajnija: kako u »općem metežu« pronaći »životne ideale« koji vode prema »visokim ciljevima«, odnosno kako »učvrstiti plemeniti kulturni ukus«. ²⁹ Odbacujući »mrtvi intelektualizam« i učenost kao pristupe koji ne stvaraju (nove) vrijednosti, Sombart je ukazao na potrebu za ljudima »od krvi i mesa, sa sigurnim instinktima, s ukusom i životnim osjećajem«, prije svega, za ženama koje »još nisu zakržljale u modernoj kulturi, i koje nisu oglopavile od intelektualizma« (*sic!*). Ovo posebno jer je izgradnja nove kulture morala počivati na subjektivnosti i »neograničenoj individualnoj slobodi«. Sombart je, naime, polazio od pretpostavke da je egzistencija ljudi kao kulturnih bića podvrgnuta zakonima razvoja isto kao i njihova prirodna dimenzija te da kultura predstavlja »sudbinsku neophodnost«. Odatle je, iz njegove perspektive, najznačajnije biće kulture predstavljala tragika:

»... razdor između naših poriva prema najličnijem, slobodnom oblikovanju našeg života i onoga što nam se spolja silom nameće kao nužnost i to često puta kao mrska nužnost.« ³⁰

Budući da je sloboda u ljudskom djelovanju moguća samo na temelju spoznaje onoga što je nužno, Sombart je isticao da je neophodno »razumjeti kulturu«. Kako je upravo poticanje ovog razumijevanja predstavljalo najprječiji zadatak novopokrenutog časopisa, Sombart je smatrao da su neophodna temeljna znanja, naročito društvenih znanosti, izričito tvrdeći da »danas samo sociolog može govoriti o kulturnim problemima i to samo ako iz vlastite znanosti i vlastitih shvaćanja točno poznaje, prije svega, uvjete gospodarskog života«. ³¹ Razlikujući subjektivnu kulturu (kultura *individue*) i objektivnu kulturu (kultura čovječanstva), Sombart je ukazao na tri vida objektivne kulture: a) materijalna kultura (obuhvaća sve tehničke tekovine); b) društvena ili socijalna kultura (obuhvaća državne i privredne institucije); c) duhovna kultura (obuhvaća spomenike, dokumente i simbole iz kojih se »naš duh hrani u znanstvenom, umjetničkom, jezičnom ili običajnom pogledu«). ³² Smatrajući da utvrđivanje međusobnih odnosa različitih segmenata kulture predstavlja važan zadatak, Sombart je namjeravao kulturne fenomene sagledati u kontekstu tehničkih i gospodarskih posebnosti određenog vremena da bi se, na taj način, omogućilo »razumijevanje suštine kulturnih procesa«. Pri tome, od značaja je činjenica koju je naglašavao da je »sasvim pogrešno da se sve naše kulturne pojave označe kao simptomi kapitalističke kulture«, smatrajući da su one, usprkos sve većem značaju tehnike, jednim dijelom nezavisne od materijalnih uvjeta proizvodnje. ³³

Na tragu spomenutih ideja, Sombart je nastavio razvijati svoje teorijske analize posvećujući naročitu pažnju kulturi u kapitalističkom društvu i njenom odnosu prema političkoj sferi. Pri tome, on je pod suvremenom kulturom razumijevao prvenstveno »američku kulturu koja se, s većim ili manjim intenzitetom i ekstenzitetom, počela razvijati u svim zemljama s kapitalističkom privredom, posebno pod utjecajem moderne, neorganske tehnike i narastajuće mase ljudi u posljednjoj generaciji«. ³⁴ U spomenutom kontekstu, on je i raširenu praksu 'izložbi', koje čine »važan sastavni dio naše kulture«, smatrao izrazom »prostote i kulturnog osiromašenja« i vidom »prostituiranja« izloženih umjetničkih djela pred »uzbuđenom masom koja plaća« (da bi ih vidjela). ³⁵ Stoga je fenomen izložbe predstavljao oblik rastuće komercijalizacije umjetnosti unutar kapitalističke privrede u kojoj je umjetnost podvrgnuta tržišnim mehanizmima ponude i potražnje sjedinjujući, na taj način,

trgovački interes (prodaju robe) sa zabavom za mase posjetitelja.³⁶ U sklopu 'amerikanizacije' njemačke kulture, Sombart je raspravljao i o pojavi velegrada. U tom smislu, imajući u vidu transformaciju Berlina u modernu metropolu, Sombart je sa žaljenjem isticao da on predstavlja »predgrade New Yorka« tvrdeći da:

»... sve na što stanovnici Berlina mogu biti ponosni, New York ima u desetstrukom obujmu: tri puta je veći, raste još brže, ima deset puta više prometa, deset puta toliko kazališta, njegovi restorani i zabavni parkovi su deset puta veći, njegova buka je dvadeset puta glasnija, njegove razdaljine su još veće.«³⁷

Pod neposrednim utiskom svoga boravka u SAD-u, Sombart je ocjenjivao da New York, zbog spomenutih odlika, predstavlja »pustinju« i »veliko groblje kulture«, pitajući se ne predstavlja li ova metropola kraj čovječanstva?³⁸ Upravo u procjenjivanju broja, veličine i »čiste kvantitete« pronalazio je čimbenike koji ugrožavaju njemačku kulturu. Spomenuti sud naročito dobiva na značenju jer je Sombart u ideji napretka vidio »rušioca najboljih vrijednosti«, odnosno, »sasvim isprazni idol« pred kojim »nas kapitalizam baca na koljena«. Rukovodeći se kriterijem korisnosti, napredak je, po Sombartovu mišljenju, razarao organski život koji se »tijekom stoljeća razvio u nama«. Odatle je i o suvremenom industrijskom društvu prosuđivao kao o »pustinjii moderne tehničke kulture«, iskazavši bojazan od daljnjeg pohoda 'modernosti' koja razara stare kulturne vrijednosti. Razumijevajući kulturu kao »sve ono što je dobro i vrijedno u nama«, naglašavao je da »kultura znači stvaranje čovjeka, znači ljepotu i harmoniju, znači smislen, miran život, znači Beč«. Ovo posebno zato što je 'zaostali' Beč (u smislu zakašnjele industrijalizacije) sa svojom visokom kulturom, suprotstavljao Berlinu kao tipičnom modelu modernog industrijskog grada s narastajućim masama radništva i nadolazećim klasnim sukobima.³⁹

Osim 'amerikanizacije' kulture, na meti Sombartove kritike našli su se i politički odnosi u Njemačkom Carstvu. Polazeći od suda da među obrazovanima »nema iskre političke strasti«, Sombart je nastojao odgovoriti na pitanje zašto se među pripadnicima obrazovanih slojeva u Njemačkoj, iz godine u godinu, smanjuje interes za politiku, čime se stvara sve veći jaz između svijeta politike i obrazovanja. Pri tome, on je pojam politike definirao kao »oblikovanje društvenih odnosa posredstvom zakonodavstva i uprave« odnosno »kao uređivanje našeg života u društvu posredstvom vanjskih normi«, dok je izrazom *homo politicus* označavao čovjeka koji politiku razumije kao područje borbe međusobno suprotstavljenih interesa pojedinih društvenih grupa, a čiji su za-

29
Ibid., str. 2.

30
Ibid., str. 3.

31
Ibid., str. 4.

32
Ibid.

33
Ibid., str. 5.

34
Werner Sombart, »Die Ausstellung«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 2 (1908) 9, str. 249–256, str. 249.

35
Ibid., str. 250–251.

36
Ibid., str. 256.

37
Werner Sombart, »Wien«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 1, str. 172–175, str. 174.

38
Ibid., str. 174.

39
Ibid., str. 174–175.

stupnici političke partije.⁴⁰ Od značaja je da je Sombart odbacio spomenuto razumijevanje političkog djelatnika kao eksponenta određenih ideologija – u kome se »Bismarck sagledava kao konzervativni, Virchow i Mommsen kao liberalni, a Lueger i Stöcker kao antisemitski političar, bez dubljeg interesa za to što su ovi istaknuti ljudi inače bili ili što jesu« – ne samo zato što je pojednostavljeno, a time i neistinito, nego upravo zato što je u njemu pronalazio jedan od uzroka za povlačenje obrazovanih ljudi iz političkog života.⁴¹ Sombart je 'političkom čovjeku' suprotstavljao 'obrazovanog čovjeka' kojeg je, poistovjećujući obrazovanje s osobnom kulturom, razumijevao kao ličnost u čijem se središtu života nalazi:

»... ono osobno, ono naročito osobno čije razvijanje on smatra smislom života. Sve ono što objektivno određuje pojedinca, sve ono normativno, sve ono što teži općem važenju, svim tekovinama objektivne kulture on dopušta važiti samo dotle dok je to korisno za razvoj onog osobnog i naročitog.«⁴²

Osobnost se, po Sombartovu uvjerenju, razvija po »zakonima organskog života« i samo ono što pojedinac doživljava u svojoj unutrašnjosti »to on stiče za sebe i iz toga obrazuje svoju individualnost«. ⁴³ Na prvi pogled paradoksalno, obrazovan čovjek gaji odbojnost i prema obrazovanju i prema kulturi. On, naime, »mrzi sve što se u vulgarnom smislu naziva obrazovanjem«, a koje ne mijenja osobnost u njenoj biti kao i »vanjske tekovine moderne kulture, prije svega, tehniku jer one drobe i ubijaju duh«. Nasuprot tome, obrazovani čovjek teži »harmoničnom razvoju svoga bića u plemeniti vlastiti oblik«. ⁴⁴ Suprotnost 'obrazovanog' i 'političkog' čovjeka predstavlja, po Sombartovu mišljenju, »prastaru suprotnost između slobode i poretka, između osobnog i objektivnog, između individualnog i općeg«. ⁴⁵ Činjenica da je svijet političkih realnosti bez značaja za 'kozmičke probleme' koji se razvijaju u duši 'obrazovanog čovjeka', određuje i njegovu nezainteresiranost za politički život. Ovo posebno imajući u vidu da je od osnivanja Reicha nastupilo »pustošenje duhovnog i osobnog kulturnog života Njemačke«. ⁴⁶ Prema tome, svijet obrazovanja i kulture predstavlja antitezu političkom životu.

Sagledavajući sudjelovanje u političkom životu u historijskoj perspektivi, Sombart je isticao da su se u antičkim gradovima-državama punopravni građani bavili politikom na takav način da se pojedinac, kao *zoon politikon*, »osjećao članom zajednice [*Gemeinwesen*] čiji su oblik i sudbina bili njegovi vlastiti«. ⁴⁷ Nastankom moderne konstitucionalne države u devetnaestom se stoljeću promijenio i način bavljenja politikom jer je ona postala područje djelovanja posebne grupe profesionalnih političara (*Berufspolitiker*). Osim što je isključila široke slojeve građana iz sudjelovanja u političkom životu – usprkos tome što »ustav polazi od fikcije njihova sudjelovanja« – profesionalizacija političkog djelovanja je, po Sombartovu sudu, uvjetovala i pretvaranje političara u »'laika' ili 'diletanta' u svim političkim pitanjima, čime je njegovo sudjelovanje u političkom životu postala komedija ili nadropolitika ili lokalna politika«. ⁴⁸ Spomenuti razvoj bio je najkarakterističniji u SAD-u gdje se, kako je naglašavao Sombart, »najsnažnije razvila sva modernost«. ⁴⁹

Razlikujući egzoterični (pridobivanje birača za stranački program) i ezoterični (rad u skupštini) aspekt političkog djelovanja, Sombart je prosuđivao da moderna politika, u cilju komunikacije sa što većim brojem birača, složene političke ideje svodi na parole koje, poput pilula, dijeli svojim pristalicama. Na taj način:

»... u parolama konačno biva začahurena sva stvarna cjelina činjenica, sva živa stvarnost, predstave i osjećanja politički aktivnog kao i pasivnog čovjeka se sasvim potiskuju s izvora života i ostaju zatvoreni još samo u ovom nestvarnom, izobličenom, istrošenom pojmovnom svijetu političke parole i da on uopće ništa više niti čuje niti vidi o samome životu. Živo umire, a ono što je mrtvo samo nastavlja živjeti.«⁵⁰

Profesionalizaciju političkog života, praćenu degradacijom njegovog intelektualnog nivoa, Sombart je sagledavao u sklopu šireg procesa *mehanizacije* društva potpomognutog suvremenim sredstvima komunikacije koja omogućavaju brzo prenošenje vijesti. Pri tome, isticao je da parole kojima se služe profesionalni političari »nemaju nikakve veze sa stvarnošću« kao i da se više nitko ne pita o njihovoj istinitosti ili o njihovom smislu. U sudjelovanju pojednostavljivanjem (*Simplifizierung*), mehanizacija političkog djelovanja razara duhovni život – da bi političke poruke razumjela i »ogromna masa duhovno siromašnih ljudi« neophodno je pojednostavljivanje što »izaziva užas kod svakog čovjeka od ponešto duha«. Sombart je naročito upozoravao na štetne posljedice »prilagođavanja niskom nivou brojne mase koje se odvija ne samo na intelektualnom nego podjednako i na moralnom i estetskom području.«⁵¹ Odatle je stupanje masa u politiku pretvorilo političko djelovanje u oblik demagogije što je, po Sombartovoj ocjeni, uvjetovalo poražavajuće posljedice:

»U duhovnom pogledu pust, u etičkom pogledu lažljiv, u estetskom pogledu sirov – to je obilježje koje očit, iz dana u dan, poprima naš politički život.«⁵²

Imajući u vidu spomenute pravce razvoja, Sombart je smatrao da obrazovan čovjek ima svega dvije mogućnosti – ili da ostane van političkog života ili da postane profesionalni političar – zaključivši da bavljenje politikom kao pozivom djeluje »zastrašujuće svakom čovjeku od duha, pristojnosti i ukusa.«⁵³

Raspravljajući o »stilu političkog života u Njemačkoj«, Sombart je kritički ocjenjivao da je njemačka vlada »u osnovi još uvijek prožeta duhom prosvjedenog despotizma i u dobrom i u lošem smislu« jer se pokroviteljski stara o dobrobiti svojih 'podanika'.⁵⁴ Nastojanja njemačke države da, posredstvom

40
Werner Sombart, »Unser Interesse an der Politik«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 2, str. 40–44, str. 43.

41
Ibid., str. 44.

42
Werner Sombart, »Politik und Bildung«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 3, str. 67–72, str. 68.

43
Ibid.

44
Ibid., str. 69.

45
Ibid., str. 70.

46
Ibid., str. 71.

47
Werner Sombart, »Die Politik als Beruf«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 7, str. 195–199, str. 195.

48
Ibid., str. 196.

49
Ibid.

50
Ibid., str. 197–198.

51
Ibid., str. 198.

52
Ibid., str. 199.

53
Ibid.

54
Werner Sombart, »Vom Stil des politischen Lebens in Deutschland«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 8, str. 223–227, str. 224.

razgranatog birokratskog aparata, uredi najrazličitije segmente života, zadirući i u privatnost svojih građana, Sombart je pripisivao »staropruskom duhu policijsko-vladarskog starateljstva«. ⁵⁵ Drugu je temeljnu odliku političkog života u Njemačkoj pronalazio u neiskrenosti (*Unaufrichtigkeit*) njemačke vlade koja je uporno nastojala poništiti politička prava njemačkih građana propisana ustavom Reicha. Pri tome, Sombart je svoju kritiku usmjerio prvenstveno prema faktičkoj neravnopravnosti njemačkih građana jer su pojedine državne službe i dalje ostajale privilegija pojedinih društvenih grupa (u diplomatsku službu regrutirani su isključivo aristokrati, vojska i sudstvo bili su praktično nedostupni za Židove, isto kao što su i državne službe i sveučilišne pozicije bile nepristupačne za pripadnike Socijaldemokratske partije). Imajući u vidu očigledni jaz između ustavom garantiranih prava i faktičkog stanja, Sombart je neiskrenost smatrao »posebno karakterističnim obilježjem našeg javnog života«. ⁵⁶

Uzroke spomenutom 'niskom nivou' političkog života u Njemačkoj Sombart je pronalazio u nestanku 'velikih ideala' koji su nadahnjivali generaciju koja je ostvarila njemačko ujedinjenje. Budući da je »nacionalna ideja potrošena«, na njeno mjesto stupila je »šuplja fraza koja mora prekriti unutrašnju pustoš«. ⁵⁷ Stoga je upozoravao da u Reichstagu, kao najvišem zakonodavnom tijelu države, prevladava politička frazeologija – »prašnjavi oblak fraza« – u koju više nitko ne vjeruje. ⁵⁸ Posve u duhu Marxovih shvaćanja, Sombart je uzroke političkog preobražaja u Njemačkom Carstvu pronalazio u izmijenjenim socijalnim i ekonomskim prilikama obilježenima prvenstveno snažnim razvojem kapitalizma koji je doveo do povećanja društvenog bogatstva, ali istovremeno »i do velikog zaoštavanja klasnih suprotnosti«. ⁵⁹

Sombartovoj pažnji nije izmakao utjecaj njemačkog cara Vilima II. na politički život zemlje. Objektivni, tj. »ustavno-pravni uvjeti« Pruske omogućili su Vilimu II., čija je »priroda snažno prožeta apsolutističkim instinktima«, da vlada kao apsolutistički vladar ne samo u Pruskoj nego i u čitavom Carstvu, čiji ustav predstavlja »rijetku mješavinu apsolutizma i demokracije«. Odatle je Sombart procjenjivao da je politički sistem Njemačke »gotovo potpuno apsolutistički« usprkos »prividno širokoj demokratskoj bazi«. ⁶⁰ Naročito je isticao činjenicu po kojoj nosioci najviše vlasti predstavljaju 'zatvorenu kastu' sačinjenu od pripadnika stare pruske aristokracije kojima su bili posve strani moderno obrazovanje i kultura. S obzirom na spomenute okolnosti, Sombart je tvrdio da su »u osnovi, sva nova strujanja na području znanosti, posebno umjetnosti i književnosti, prohujala mimo ovih krugova, a da ih, zapravo, nisu ni dotakla«. ⁶¹ Istovremeno, on je ukazivao i na činjenicu da je stvarna vlast izmještena iz Reichstaga jer njegovi članovi, kao pripadnici 'druge garniture', imaju tek ograničeni utjecaj i nikada ne postaju nosioci najviše izvršne vlasti.

Svoju je preciznu sociološku analizu političkog sistema pruske monarhije Sombart dopunio isticanjem osobitih obilježja političkog razvoja Njemačkog Carstva. Izdvojivši »nemoć naroda prema vlastima« kao trajnu političku činjenicu, on je njene uzroke pronalazio u neuspjehu liberalnih partija da, nakon ujedinjenja, pridobiju proletarijat za ciljeve svoje politike (»da izvorsku vodu proleterskog pokreta prevedu na vlastitu vodenicu«), kao i u spremnosti buržoazije da, »opsjednuta neshvatljivim strahom od crvene sablasti«, potraži zaštitu »pod pruskim bajunetama«. Nepomirljiva podjela na socijalistički tabor na jednoj i građanske partije na drugoj strani doprinijela je »izuzetno mnogo snaženju naše vladajuće kaste«. Pri tome, kao činioce koji su određivali političke procese, Sombart je izdvajao prvenstveno »osobitost njemač-

kog narodnog karaktera« te »posebnost socijalne strukture samog Njemačkog Carstva«. ⁶² Smatrajući da je njemački narodni karakter obilježen svojevrsnim dualizmom kulture (sinteza slovenskog i romanskog svijeta, središnji geografski položaj između Rusije i Francuske, podjela na katolike i protestante), Sombart je, u marksističkom duhu, pridavao presudan značaj osobitoj privrednoj strukturi Njemačke (»to je možda najznačajniji moment!«) obilježenoj istovremenim postojanjem »feudalnih veleposjeda na prostorima istočno od Elbe i demokratskog seljaštva na jugozapadu i zapadu koje puši i pije vino«. Odatle je Reich, ne samo u socijalnom i ekonomskom nego i u političkom pogledu, bio određen svojim središnjim položajem između samodržavne i ekonomski nerazvijene Rusije na jednoj te liberalne i kapitalistički razvijene Francuske Republike na drugoj strani. ⁶³

Sombart je predviđao da će politički život Njemačke i u budućnosti zadržati spomenuta obilježja. Ovo posebno s obzirom na to da naslijeđena strukturalna obilježja njemačkog društva – prvenstveno feudalna osnova vladajućeg sloja, naročito privredno uređenje na područjima istočne Pruske, konfesionalna podijeljenost, prisustvo snažne militarističke tradicije – jesu čimbenici koji »ostaju i određuju pravac politike u Njemačkoj« jer u mogućnost sveobuhvatnog revolucionarnog preobražaja »više ne vjeruje čak ni Rosa Luxemburg«. ⁶⁴ Imajući u vidu spomenute činjenice društvenog života, Sombart je isticao da politička moć predstavlja privilegiju politički konzervativnog plemstva i, u manjoj mjeri, najimućnijih dijelova građanstva, dok su pripadnicima srednjih građanskih slojeva otvoreni isključivo položaji u činovničkom aparatu. S druge strane, pristupanje liberalnoj ili socijaldemokratskoj stranci nužno vodi prema ostajanju u doživotnoj opoziciji što znači »ispuniti svoj čitav život agitacijom i brbljarijom bez najmanje nade da se svoje ideje mogu ikada ostvariti«. Smatrajući, odatle, da bavljenje politikom predstavlja jednu vrstu Sizifova posla koji će i u budućnosti odbijati obrazovane slojeve, Sombart je otvoreno pozivao na »dizanje ruku od politike jer moramo raditi bolje stvari«. ⁶⁵ Imajući u vidu 'tisuće prilika' koje se otvaraju za djelovanje 'dušama umornim' od politike, on je predlagao rad u brojnim profesionalnim i dobrotvornim udruženjima posvećenim unapređenju najrazličitijih oblasti društva (obrazovanje, kultura, zdravstvo, socijalna pomoć, poljoprivreda, zanatstvo).

55

Ibid., str. 225.

56

Ibid.

57

Werner Sombart, »Die Elemente des politischen Lebens in Deutschland«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 9, str. 255–259, str. 255.

58

W. Sombart, »Vom Stil des politischen Lebens in Deutschland«, str. 226.

59

W. Sombart, »Die Elemente des politischen Lebens in Deutschland«, str. 255. O ekonomskim aspektima tadašnjeg njemačkog društva usporedi: Slobodan Sadžakov, »Egoizam i totalitarizam«, u: Marijan Krivak, Željko Senković (ur.), *Zapisi o totalitarizmu: zbornik radova sa znanstvenog skupa »Totalitarizam danas«*, Filozofski fakultet Sveučilišta J.

J. Strossmayera u Osijeku, Osijek 2014., str. 185–198, posebno str. 188–191.

60

W. Sombart, »Die Elemente des politischen Lebens in Deutschland«, str. 256.

61

Ibid., str. 257.

62

Ibid., str. 258.

63

Ibid., str. 259.

64

Werner Sombart, »Die Abkehr der Gebildeten von der Politik«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 16, str. 479–483, str. 479–480.

65

Ibid., str. 483.

Svoj stav obrazlagao je tvrdeći da se, nasuprot »glupih (političkih) fraza«, svijet može popraviti jedino posredstvom individualnog samousavršavanja jer su »intelektualno i moralno obrazovanje, discipliniranje i harmoniziranje vlastitog bića u osnovi tisuću puta važnije stvari od oblikovanja stanja u državi i u upravi«. ⁶⁶ Na temelju spomenutih shvaćanja, Sombart je određivao i »nepartijsku ulogu« časopisa *Der Morgen* u kome bi se, nezavisno od ideološkog usmjerenja, pojave političkog života teorijski analizirale s teorijskog, objektivnog, odnosno »nepolitičkog stanovišta«. ⁶⁷

Sombartova kritika političkih odnosa u Njemačkom Carstvu izazvala je reakciju Friedricha Naumanna, društvenog reformatora i istaknutog političara lijevo-liberalnih pogleda. Optuživši Sombarta da kao urednik časopisa oblikuje javno mnijenje u pravcu svog zacrtanog 'nepolitičnog' cilja, Naumann je odbacio njegovu ocjenu profesionalnih političara u Njemačkoj, pri čemu nije propustio podsjetiti ga na njegova nekadašnja socijal-reformrska nastojanja i bliskost sa socijalističkim pokretom. Naglašavajući da »puki agitator nije tipični oblik njemačkog političkog života«, Naumann je Sombartovu koncepciju jednostavno ocijenio kao 'antipolitiku'. ⁶⁸ Svoj 'politički pesimizam' Sombart je branio tvrdeći da Naumann, kao obrazovan čovjek, predstavlja izuzetak među poslanicima Reichstaga koji ga, inače, drže za »zanesenjaka i osobenjaka«. ⁶⁹ Ukazavši na činjenicu po kojoj politika »rado navlači znanstveno ruho i time prostituiru znanost koja treba služiti istini«, ⁷⁰ Sombart je iznova naročitu pažnju usmjerio prema kritici masovne demokracije tvrdeći da se »politički život iz dana u dan sve više degenerira« jer se »spušta u sve dublje slojeve« društvenog života. ⁷¹ U tom je smislu isticao da demokratizacija političkih odnosa i s njom povezano stupanje 'masa' u politički život sadrže u sebi »otrov najgore demagogije i da se ovaj otrov sve više širi dok konačno ne uništi čitav organizam«. ⁷² Ovo posebno imajući u vidu činjenicu da demagogija, kao »vještina zavodjenja naroda« (*Volkserführungskunst*), iziskuje podilaženje »najnižim instinktima« mase i umijeće »zavijanja sa vukovima i – što je još važnije – blejanja s ovcama«. ⁷³

Ocjenjujući da je s pojavom demokracije »plemenita retorika liberalizma u Njemačkoj otišla do davola«, Sombart je zaključivao da, uslijed razloga svakodnevne političke borbe te pridobivanja masovne podrške birača, »postoji tendencija da se čitav politički život sve više približi najnižem nivou«. ⁷⁴ Istovremeno, on je iznio i argumente u prilog svog povlačenja iz svijeta političkih realnosti: polazeći od stava da se »strašno precjenjuje značaj politike za uobličavanje ljudske egzistencije«, isticao je da je 'društveni položaj' od daleko manjeg značaja za život pojedinaca zato što »politika u mnogo manjem stupnju određuje društveni položaj nego što se vjeruje«. ⁷⁵ Osim toga, procjenjivao je i da u Njemačkoj ne postoje pogodni uvjeti za političko djelovanje ne samo zbog odsustva 'većih problema' koje bi trebalo razmatrati nego i zbog »nemogućnosti utjecanja na njihovo rješavanje«. S obzirom na spomenute okolnosti, Sombart je odlučno ponovio svoje uvjerenje da »obrazovani ljudi u Njemačkoj upravo sada trebaju činiti bolje stvari od toga da se troše u službi dnevne i profesionalne politike«. ⁷⁶ Konačno, svome 'nepolitičkom djelovanju' Sombart je pripisivao jasan politički cilj: ono je trebalo potaknuti »razumijevanje bića i značaja političkog života« što je, po njegovu sudu, predstavljalo nužni preduvjet za stvaranje istinski 'političkog čovjeka'. ⁷⁷ U tom smislu, Sombartovo zagovaraje povlačenja obrazovanih ljudi iz svijeta politike trebalo je, na posredan način, doprinijeti budućoj obnovi političkog života Njemačke na valjanim duhovnim temeljima.

Nakon prekida suradnje s listom *Der Morgen*, do koje je došlo sredinom 1908., on je u posljednjem članku izvorno napisanom za ovaj list, a koji je

bio objavljen u časopisu Maximiliana Hardena *Die Zukunft*, ostao dosljedan svojim shvaćanjima napisavši:

»Moje ideje ne mogu biti ideje mase. Međutim, broj onih koji su spoznali banalnost naših svakodnevnih poticaja, koji su razmislili o trajnim životnim vrijednostima i koji se smislenim vođenjem svoga bića suštinski izdvajaju iz velikog mnoštva i njihovih lakrdija i koji su pobjegli u mir kako bi ovdje započeli svoj život: njih je iz dana u dan sve više.«⁷⁸

Tijekom narednih godina, Sombart je sve više napuštao svoje mladalačko oduševljenje Marxovim idejama, istovremeno zauzimajući sve kritičniji odnos prema kapitalizmu i njegovim društvenim posljedicama. Tako je u studiji *Buržuj: o duhovnoj historiji modernih privrednika* (1913.), objavljenoj uoči Prvog svjetskog rata,⁷⁹ istupao s tezom da temeljnu odliku suvremenog doba predstavlja 'kapitalistički duh' čiji je nosilac 'buržuj'. Kritizirajući kapitalizam, Sombart je istovremeno kritizirao i materijalizam suvremenog društva. Napredak tehnike je, po njegovu mišljenju, potaknuo »precjenjivanje materijalnih stvari« koje je došlo do izražaja u povećanju osobnog bogatstva, udobnosti i zadovoljstva i pretvaranju ljudskih bića u »stado koje mirno pase na plodnom pašnjaku«.⁸⁰ Istovremeno, Sombart je konsekventno odbacivao i ideju napretka ističući da je kapitalistička privreda pretvorila sredstvo u samu svrhu »preokrećući sve vrijednosti« (*Umkehr aller Werte*). Na taj su način tehnički 'napredak' i usmjerenost prema uvećanju materijalnih dobara uvjetovali »besmisao čitavog našeg vrednovanja života, a također i besmisao svih današnjih kapitalističkih nastojanja«.⁸¹ U tom smislu, s obzirom na rastuću ulogu tehnike u kapitalističkoj proizvodnji, Sombart je naročito pažnju posvećivao ovom fenomenu, razumijevajući ga kao cjelinu postupaka kojima se proizvode instrumenti za postizanje određenih ciljeva.

Raspravljajući o odnosu kulture i tehnike, ukazivao je na njihovu uzajamnu uvjetovanost: dok kultura utječe na razvoj i unapređenje tehnike (stvaranjem odgovarajućih društvenih i kulturnih preduvjeta kao i postojanjem određenih interesa, prvenstveno na području kapitalističke privrede), istovremeno

66
Werner Sombart, »Wir müden Seelen«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 17, str. 513–517, str. 514.

67
Ibid., str. 516–517.

68
Friedrich Naumann, »An Herrn Professor W. Sombart«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 14, str. 383–387, str. 384, 387.

69
Werner Sombart, »An Friedrich Naumann«, *Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur* 1 (1907) 14, str. 415–421, str. 416.

70
Ibid., str. 419.

71
Ibid.

72
Ibid.

73
Ibid.

74
Ibid., str. 420.

75
Ibid.

76
Ibid.

77
Ibid., str. 421.

78
Werner Sombart, »Ihre Majestät die Reklame«, *Die Zukunft* 63 (1908), str. 475–487, str. 487.

79
Usp. Werner Sombart, *Der Bourgeois: zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*, Duncker und Humblot, München, Leipzig 1913.

80
Ibid., str. 424.

81
Ibid., str. 426.

tehnika vrši povratni utjecaj na kulturu. U modernim vremenima ovaj utjecaj postao je toliki da čitava ljudska i materijalna i duhovna kultura (uključujući znanost i umjetnost) zavisi od tehnike.⁸² Sombart je naročito isticao ovu činjenicu jer je ona omogućila pojavu dokolice, odnosno, slobodnog vremena koje je neophodno za 'konzumiranje kulture'. Pri tome, tvrdeći da Marxov pojam 'uvjeti proizvodnje' označava, u stvari, tehničke uvjete, on je odbacio njegovo materijalističko razumijevanje historije smatrajući da ono počiva na dvije pogrešne pretpostavke: da privreda predstavlja funkciju tehnike te da je kultura u funkciji privrede.⁸³ Međutim, iako se suprotstavljao svodenju kulture na fenomen određen tehnikom, Sombart je, ipak, priznavao određeni utjecaj tehnike na kulturu, tj. »opću zavisnost svih kulturnih pojava od suodređujućih utjecaja tehnike«.⁸⁴

Odbacivanje glavnih tokova društvenog razvoja u vidu tzv. kulturnog pesimizma predstavljalo je istaknuto obilježje duhovnog života ne samo u Njemačkoj nego i u čitavoj Europi na prijelomu 19. i 20. stoljeća.⁸⁵ Pored rastućeg skepticizma u odnosu na modernost i njene sastavne elemente, poput kapitalizma i s njim skopčanog širenja industrijalizacije i urbanizacije, procesa racionalizacije i mehanizacije života, uspostavljanja masovnog društva s imanentnim klasnim sukobima, parlamentarizma i demokracije, osobitu odliku kulturnog pesimizma u Njemačkoj predstavljalo je i uvjerenje po kojem moderno društvo predstavlja opasnost za slobodan razvoj čovjekovih duhovnih potencijala i njegovo moralno usavršavanje.⁸⁶ Odatle je jednu od vodećih tema u njemačkim 'duhovnim znanostima' (*Geisteswissenschaften*) predstavljao problem odnosa između pojedinca i kapitalističkog društva, odnosno, pitanje očuvanja pojedinca i njegove osobnosti pred »bezličnim privrednim strukturama koje dominiraju nad uvjetima života«.⁸⁷ Karakteristično svjedočanstvo o ovoj preokupaciji njemačkih intelektualaca jesu, pored ostalih, knjiga Georga Simmela posvećena filozofiji novca (1900.)⁸⁸ te rasprava Maxa Webera o odnosu protestantske etike i duha kapitalizma (1904. – 1905.).⁸⁹

U spomenutom duhovnom kontekstu valja razumjeti i evoluciju Sombartovih pogleda u odnosu na kapitalizam i njegove društvene i kulturne implikacije. Neposredno iskustvo s industrijskim društvom tijekom boravka u SAD-u samo je dodatno potaknulo Sombartove, od ranije postojeće, sumnje u odnosu na kapitalizam i na njemu zasnovano moderno, klasno društvo i nove oblike masovne kulture. Ne sporeći Marxov značaj kao teoretičara kapitalizma i osnivača 'sistemske sociologije', Sombart je početkom 20. stoljeća odbacio njegov historijski determinizam i vjeru u mogućnost revolucionarnog preobražaja društvenih i ekonomskih odnosa. Osim Nietzscheove filozofije života i kritike moderne materijalističke civilizacije, na uobličavanje Sombartovih shvaćanja nesumnjivo je utjecao njegov dugogodišnji prijatelj Ferdinand Tönnies svojim teorijskim razlikovanjem između organski utemeljene zajednice koja počiva na osobnim vezama i tradicionalnim vrijednostima (*Gemeinschaft*) i modernog, klasno zasnovanog društva u kojem se pojedinci rukovode isključivo svojim egoističnim interesima (*Gesellschaft*).⁹⁰ Isto tako, očigledan je i utjecaj Simmelovih ideja o »tragediji moderne kulture« i anonimnosti života u modernom velegradu.⁹¹ Međutim, na ravni odbacivanja demokratsko-parlamentarnog poretka sasvim je jasan utjecaj Roberta Michelsa koji je, formulirajući »gvozdeni zakon oligarhije«, podvrgao oštroj kritici demokraciju i vlast političkih stranaka.⁹² Spomenuta shvaćanja bila su svojstvena i Sombartu svjedočeći kako o njegovu 'aristokratskom preokretu' nakon povratka iz Sjedinjenih Američkih Država tako i njegovu zagovaranju »povlačenja obrazovanih iz politike«.⁹³ Michels je isticao da je Sombart

»spoznao opasnosti građanske demokracije« kao i da je »s istinskim znanstvenim skepticizmom razotkrio demokratsku državnu vlast kao jednu izrazitu vladavinu manjine i objasnio da ona stoji u gruboj suprotnosti sa zahtjevima radništva«. ⁹⁴ Prema tome, ono što je obojici teoretičara bilo zajedničko jest odbacivanje oligarhijske strukture političkih partija i izrazito elitističko razumijevanje politike. Pozivajući se na Sombarta, Michels je tvrdio da »svaki poredak i kultura moraju nositi aristokratska obilježja«. ⁹⁵

Izražavajući raširena strahovanja njemačkog obrazovanog građanstva (*Bildungsbürgertum*) od gubitka svoga privilegiranog položaja u nastupajućem masovnom društvu, Sombart je, istovremeno, svojom sociološki zasnovanom kritikom moderne kulture precizno ukazao na stranputice modernosti, odnosno na posljedice koje su na duhovni razvoj pojedinca imali razvoj kapitalizma i ubrzana industrijalizacija njemačkog društva na početku 20. stoljeća. U tom smislu, ukazao je na opasnost od kulturne dekadencije i suverene prevage materijalizma kao rukovodećeg životnog načela u nastupajućem dobu masa. Na temelju ove misaone baštine, svoju kritiku modernosti razvijao je niz mislilaca u međuratnom razdoblju, uključujući i one najutjecajnije poput Oswalda Spenglera, Arnolda Toynbeeja i Joséa Ortege y Gassetta. ⁹⁶ Istovremeno, shvaćanja koja je Sombart formulirao tijekom svog 'aristokratskog zaokreta' predstavljala su osnovu tzv. 'ideja iz 1914.', svojevrstne ratne ideologije

82

Werner Sombart, »Technik und Kultur«, u: *Verhandlungen des Ersten Deutschen Soziologentages: vom 19.–22. Oktober 1910 in Frankfurt a. M.*, J. C. B. Mohr, Tübingen 1911., str. 63–83, str. 68–70.

83

Ibid., str. 76–79.

84

Ibid, str. 80–81.

85

Žak Diga [Jacques Dugast], *Kulturni život u Evropi na prelazu iz 19. u 20. vek*, prevela Tatjana Portman, Clio, Beograd 2007., str. 153–165.

86

Usp. Stephen Kalberg, *Deutschland und Amerika aus der Sicht Max Webers*, Springer, Wiesbaden 2013., str. 57.

87

F. Lenger, *Sozialwissenschaft um 1900*, str. 41–42.

88

Usp. Georg Simmel, *Philosophie des Geldes*, Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig 1900.

89

Usp. Max Weber, »Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus«, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 20 (1904) 1, str. 1–54; Max Weber, »Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus«, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 21 (1905) 1, str. 1–110.

90

Usp. M. Appel, *Werner Sombart*, str. 152–158.

91

S. Kalberg, *Deutschland und Amerika aus der Sicht Max Webers*, str. 57; Georg Zimmel [Georg Simmel], »Veliki gradovi i duhovni život«, prevela Ivanka Knežević, u: Sreten Vujović (ur.), *Sociologija grada: sociološka hrestomatija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1988., str. 103–114.

92

Usp. Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie: Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, Klinkhardt, Leipzig 1911.

93

O odnosu Sombarta i Michelsa vidi: F. Lenger, *Sozialwissenschaft um 1900*, str. 71–77.

94

R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens*, str. 333.

95

Ibid., str. 386.

96

Usp. Alaster Hamilton, *Fašizam i intelektualci: 1919–1945*, preveo Aleksandar Spasić, Vuk Karadžić, Beograd 1978.; Alen Tafra, »Ortegin kritika moderniteta: sjenka kulturnog pesimizma«, u: Tomislav Krznar (ur.), *Filozofija je djelo: približavanje misli španjolskog filozofa Joséa Ortege y Gassetta*, Hrvatsko filozofsko društvo, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2017., str. 133–156.

njemačkih intelektualaca tijekom Prvog svjetskog rata. Korpusu ovih ideja dao je svoj doprinos i Sombart svojim publicističkim spisom *Trgovci i junaci* (1915.) u kojem je, ekstremno zaoštavajući svoje predratne poglede, istupio s izrazito antikapitalističkog stanovišta, suprotstavljajući njemačku *kulturu*, shvaćenu kao sublimaciju najviših duhovnih dostignuća, dekadentnoj materijalističkoj *civilizaciji*.⁹⁷ Konačno, istovjetni sistem vrijednosti predstavljao je i osnovu s koje je Sombart nakon rata djelovao kao 'konzervativni revolucionar': dijeleći izraziti antikapitalizam i antimarksizam, on je tijekom razdoblja Weimarske Republike (1918. – 1933.) odbacivao liberalno-demokratski poredak kao 'tuđinski' njemačkom 'konzervativnom duhu' i istupao u ime 'njemačkog posebnog puta' (*der deutsche Sonderweg*). Imajući u vidu spomenute činjenice, korijeni potonjeg Sombartova 'reakcionarnog modernizma' nalaze se upravo u njegovoj kritici modernosti s početka 20. stoljeća.

Michael Antolović

“We, the Weary Souls” – Werner Sombart
as a Critic of Modern Culture

Abstract

Although he primarily remained acknowledged as an authoritative theoretician of capitalism and one of the 'founding fathers' of sociology as a academic discipline in Germany, Werner Sombart (1863 – 1941) dedicated a significant amount of attention to the critique of modern culture that coincided with his withdrawal from the active participation in political life during the beginning of the twentieth century. After he failed to motivate German social democracy to carry out a social reform, and following a very negative impression he got in the encounter with modern industrial society while visiting the United States of America (1904), Sombart criticised capitalism, parliamentary-democratic system and mass culture from the standpoint of 'cultural pessimism'. In the journal Der Morgen: Wochenschrift für deutsche Kultur (started in 1907), and in some other papers, sharply but fruitfully Sombart criticised industrial mass culture. In it, he saw a direct reflection of spiritual poverty and general decadence of the capitalistic society.

Key words

Werner Sombart, culture, politics, capitalism, pessimism